

Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 250 с.

6. Кравченко И.И. Политика и мораль // Вопросы философии. – 1995. – № 3. – С. 66-75.
7. Кондрашова Л.В. Методика подготовки будущего учителя к педагогическому взаимодействию с учащимися: Учебное пособие. – М.: Промитей, 1990. – 160 с.
8. Концепція національного виховання // Рідна школа, 1995. – № 6.
9. Педагогіка в запитаннях і відповідях: Навч. посіб. / Л.В.Кондрашова, О.А.Пермяков, Н.І.Зеленкова, Г.Ю.Лаврешина. – К.: Знання, 2006. – 252 с.
10. Романець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.

Н.В.Гринченко

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

В статтє автор определила программу формирования инновационной личности ученика, раскрыла проблему тревожности как фактора дезадаптации, что является препятствием на пути развития личности. В статтє представленны результаты констатирующего и формирующего эксперимента.

In the article the author define program to the formation of the innovation personality pupil, open problem anxiety. There are revealed which stopped its development. This article considers the establishment and mould experiments.

Постановка проблеми. Проблема адаптації учня до інноваційної стратегії навчання є однією із актуальних для педагогіки, психології, соціології та інших наук. Як правило, інноваційні технології, стратегії, моделі тощо розглядаються з точки зору підготовленості вчителя до нових соціально-психологічних, педагогічних вимог його діяльності, проте проблема адаптації учня до шкільної інноватики майже не розкривається.

Традиційно проблема адаптації у вітчизняній літературі

розглядається передусім як неодмінний етап вступу дитини до школи, показник її успішності у навчанні. Нова педагогічна філософія, що обумовлена Болонським процесом, визначає широкий аспект педагогічної діяльності, в якій проблема адаптованої особистості учня є головною. Проте, у сучасних дослідженнях ця проблема ще не знайшла свого широкого висвітлення. Окремі психологічні дослідження висвітлюють чинники дезадаптованого учня у школі. Проблема адаптації школярів при переході до середньої ланки освіти почала розглядатись тільки в останні роки. Дослідження не мають цілісного характеру, а значить немає повної картини тих перешкод, з якими можуть зіткнутись школярі на шляху свого особистісного розвитку. Про це зазначають відомі педагоги і психологи. “Якщо дитина не засвоює позитивний соціальний досвід, не може адаптуватися до зразків поведінки та вимог вчителя (який в даній ситуації уособлює соціум в цілому), то процес соціалізації порушується, а поведінка дитини стає соціально дезадаптованою”. Таким чином, проблема визначення психолого-педагогічних умов адаптації учня стає важливою для формування інноваційної особистості.

Дослідження, представлене у даній статті, є результатом праці методичної роботи загальноосвітньої школи з проблеми моделювання і впровадження технологій розвитку інноваційної особистості учня. Дослідження автора є складовою науково-методичного проекту “Педагогічні стратегії розвитку інноваційної особистості”, який впроваджується Дніпропетровським інститутом підвищення кваліфікації вчителів і розрахований на п’ять років – з 2005 по 2010 навчальний рік.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі сутності інноваційної особистості та здібності її гнучко адаптуватися до швидких, часто несприятливих умов життя, та представити результати діагностування адаптації учнів і запропонувати модель формування інноваційної особистості.

У психолого-педагогічній літературі інноваційна особистість не достатньо висвітлена і не представлена чіткими понятійними ознаками. Концептуальний підхід експериментального дослідження, що здійснюється під керівництвом Дніпропетровського інституту підвищення

кваліфікації вчителів, є трьохкомпонентною моделлю формування особистості – психологічною, педагогічною і оздоровчою [8]. В нашому теоретичному дослідженні інноваційної особистості ми розділяємо вказану концепцію і тому розглядаємо інноваційну особистість як поняття, що позначає стійку систему самоактуалізованої особистості, яка здатна усвідомлювати свій образ “Я” і коректувати його за показником від “Я” – реальне до “Я” – ідеальне (психологічний компонент), а також спроможна удосконалювати свій інтелектуальний показник (педагогічний компонент) та втілювати гуманістичні ідеали людського буття для створення конкурентноздатної команди, в якій вона вчиться або працює, тобто бережливо відноситись до себе і до інших (оздоровчий компонент).

Проблема підготовленості молодшого підлітка до соціально-психологічних і педагогічних вимог навчально-виховного процесу розглядається багатьма дослідниками. Так, Т.Ю.Подобедова пропонує через проектування педагогічної діяльності цілеспрямовано готувати вчителя діагностувати рівень навченості школярів, вимірювати рівень їх здібностей та можливостей до соціально-психологічних змін у новому шкільному колективі, враховувати обсяг їх мотиваційного поля [9]. У роботах Г.С.Абибуллаєвої представлена модель формування міжособистісних відносин як умови позитивного формування мотивацій до навчання [1].

У психолого-педагогічної моделі інновації у педагогіці, що представлена М.В.Кларінім, запропоновані методи, які сприяють психологічній комфортності учня і вчителя у взаємодії. Проте автор не висвітлює психолого-педагогічний аспект адаптування учня до інноваційного навчання. Наше пілотне дослідження свідчить, що учні п'ятих класів переживають стан тривожності, який є чинником їх шкільної дезадаптації. З цього приводу нас цікавили роботи, в яких автори розкривають характеристику протікання підвищеної тривожності як чинника дезадаптації учня. Це дослідження А.Качаєва, М.В.Максимової, П.Прищепи та інших [10].

У вітчизняній літературі психологи і педагоги сутність тривожності розглядають як “індивідуальну психологічну особливість, що проявляється у підвищеній схильності до турботи

у самих різних життєвих ситуаціях, в тому числі і таких, які за реальним показником і не існують”. Такої ж думки дотримується і С.М.Батракова. У своїх дослідженнях з вивчення педагогічних прийомів емоційного впливу на учнів в процесі навчання автор зазначає негативні наслідки переживань та тривоги від непрофесійного спілкування вчителя [2]. В.О.Сухомлинський вказував на необхідність обережного педагогічного впливу на особистість учня. Він писав, що є вчителі, які намагаються подолати недоліки вихованців прямим шляхом: виставляють їх на розсуд колективу в надії на те, що дитина критично оцінить свою поведінку, що вона буде намагатися стати хорошою, а практика доводить, що дитина може “зламатись” [11].

Суттєвий вклад у розробку проблеми подолання негативних емоційних деструктивних переживань вносить і В.В.Суворова. Вона виділяє функцію тривоги як переживання учнем “викривленої” ситуації. При цьому першорядне значення має те, що учень гіперболізує у своїх уявленнях не існуючу загрозову проблему. На цю особливість указує автор: “...психофізіологічна специфіка стану напруженості залежить не від зовнішніх впливів, а від особистісного змісту мети діяльності, оцінки ситуації, у якій перебуває учень”.

Аналіз особливостей видів адаптації та пізнавальних процесів молодшого підлітка показав, що як у педагогічній, так і у психологічній літературі визначають наступні різновиди: 1) адаптивність – абсолютна й відносна гармонійність між суб'єктивними цілями і кінцевими результатами, супроводжується позитивним ставленням особистості до навколишнього світу і самої себе; 2) неадаптивність – усвідомлена невідповідність між цілями й результатами діяльності, викликає амбівалентні почуття й оцінки, але не чинить психотравмуючого впливу на особистість; 3) дезадаптивність – дисгармонія між цілями й результатами, яка є джерелом психічної напруги (стрес, шок, паніка тощо), внутрішнього дискомфорту й нестабільності перебігу психічних процесів, станів, негативного емоційного тла (страх, депресія, фрустрація).

Враховуючи обсяг статті, ми висвітлюємо тільки результати дослідження, які були проведені з вивчення проблеми дезадаптації як чинника, що заважає позитивному формуванню

інноваційної особистості. Нашим припущенням було положення про те, що дезадаптація є психологічною умовою зниження соціального статусу учня, погіршення його комунікативних стосунків, а також схильністю до порушення дисципліни і низькою мотивацією навчання.

Перехід учнів у п'ятий клас характеризується новими соціальними відносинами із незнайомими раніше учнями і новими вчителями. Згідно психологічних новоутворень щодо цього вікового періоду учень намагається “завоювати” значимий соціальний статус і поразка на цьому шляху призводить до глибоких емоційно-травмуючих наслідків. Цей період їх життя є складний, тому що, з одного боку, вони ще зберігають психологічні характеристики молодшого школяра (ставляться з довірою до дорослих, визнають їх авторитет, чекають від них допомоги), а з іншого – намагаються представляти себе оточуючим як дорослу людину.

В умовах порушення психологічного комфорту п'ятикласника спостерігаються прогресування тривожності. У психологічній літературі виділяють відкриту і приховану тривожність.

Відкрита тривожність має три форми: а) гостра нерегульована або слабкорегульована тривога – сильна, усвідомлювана, виявляється через зовнішні симптоми тривоги; б) регульована і компенсована тривожність – при ній підлітки самостійно напружують достатньо ефективні засоби, які дозволяють справлятися з цим станом; в) культивована тривожність – усвідомлюється та переживається як бажана для особистості якість, яка дозволяє досягати бажаного.

Прихована тривожність – “в різкому ступені не усвідомлюється, проявляється або в надмірному спокої, нечутливості до реальної загрози і навіть невизнанні її, або в різноманітних невротичних реакціях”.

Отже, теоретичний матеріал дозволив нам зробити висновки, що без повноцінної адаптації немає ані внутрішньої рівноваги учнів, ані впевненості в завтрашньому дні, ані людської поваги, допомоги, доброти, ані творчої навчальної діяльності. Без неї неможливий продуктивний процес не тільки соціалізації учня, а й формування новоутворень, які необхідні для його повноцінного

розвитку як особистості. Таким чином, за таких умов не може відбуватися процес формування інноваційної особистості.

Інноваційна особистість є продуктом інноваційного навчання, процесом і результатом такої навчальної діяльності, яка стимулює активний відгук на поставлені проблемні завдання або проблемні ситуації.

Згідно визначеної проблеми ми провели у 2005 році констатувальний експеримент на базі КЗОШ № 130 задля визначення рівня тривожності і соціального статусу учнів та цілеспрямованого вивчення рівня успішності за класним журналом. Експериментальне дослідження надало нам можливість підтвердити актуальність проблеми та визначити експериментальну групу (5-А клас, у кількості 28 учнів) і контрольну групу (5-Б клас, у кількості 29 учнів).

Для вивчення природи соціальних відносин ми використали найбільш популярну методику з вивчення соціального статусу учнів – “Метод соціометричного виміру” (за Дж.Морено). Для діагностування рівня тривожності ми використали “Тест шкільної тривожності” (ТШТ) за Філіпсом в адаптації А.М.Прихожан.

Показник шкільної тривожності визначається за такими чинниками: 0 чинник – загальний шкільний страх; I чинник – страх соціальних контактів з ровесниками; II чинник – страх соціальних контактів з учителями; III чинник – страх перевірки знань; IV чинник – страх самовираження; V чинник – страх не відповідати очікуванням оточуючих; VI чинник – низький фізіологічний опір шкільним страхам.

Характеристика тесту полягає у наступному. Учня пропонують 60 тверджень. У кожному з них є виділені слова, за якими стоїть літера “а” чи “б”. Необхідно обрати ті слова, які найбільш підходять і записати відповідну літеру. Якщо досліджуваний не може визначитися – пише “Не знаю”. Тест триває 25 хвилин.

Так, за результатами тесту шкільної тривожності ми отримали наступні результати. За показниками середніх значень рівень тривожності в обох класах знаходиться в межах норми – загальна тривожність за ТШТ: 5-А – 24,42 бали, 5-Б – 25,61 бал.

Слід відмітити, що в обох класах за середніми показниками

ТШТ підвищений та високий – рівні тривожності явно спостерігається в одному з чинників, а саме – страх не відповідати очікуванням оточуючих.

З урахування результатів визначення соціального статусу і тривожності, ми провели аналіз успішності учнів, результати якого представлені у таблиці 1.

Результати свідчать, що чим нижче рівень соціального статусу учня у класі, тим виразніше виявляється у нього показник тривожності і низький рівень успішності.

Для подолання тривожності як чинника дезадаптації учня ми впровадили експериментальну програму “Програма формування інноваційної особистості”, що спрямована на підвищення рівня адаптованості та усунення тривожності учнів 5-А і 5-Б класів.

Таблиця 1

Середні показники успішності з окремих дисциплін за 2005-2006 та 2006-2007 навчальні роки

	Укр. мова		Укр. літ.		Математик		Англ. мова		Природа	
	2005-2006	2006-2007	2005-2006	2006-2007	2005-2006	2006-2007	2005-2006	2006-2007	2005-2006	2006-2007
5-А	8	7,15	9,09	7,30	7,94	7,21	7,82	6,97	9,21	8,00
5-Б	7,13	6,35	8,16	7,35	7,03	6,65	7,29	6,19	7,48	8,10
Заг. кількість	<u>7,58</u>	<u>6,77</u>	<u>8,64</u>	<u>7,33</u>	<u>7,50</u>	<u>6,94</u>	<u>7,56</u>	<u>6,59</u>	<u>8,38</u>	<u>8,05</u>

В основу цієї програми була покладена теорія В.К.Буряка про педагогічну культуру вчителя як детермінанту формування особистості [3; с. 4]; Л.В.Кондрашової про готовність вчителя як складової взаємозалежних елементів – це мотиваційний, орієнтаційний, пізнавально-операційний, емоційно-вольовий, психофізіологічний і оцінний [6; с. 7]; теорію Л.О.Гапоненко про рефлексивне спілкування як психологічну умову самоактуалізації особистості [5]. Враховуючи вищевказані теоретичні положення, ми визначили наступні психолого-педагогічні умови, які, з нашої точки зору, можуть подолати дезадаптований стан учня і є

складовою формування його інноваційної особистості: 1) підвищення соціальної значимості кожного учня; 2) формування у них умінь здійснювати комунікативну взаємодію із учасниками навчального процесу; 3) вправи на розвиток мотивації успішного навчання.

У формувальному експерименті ми використовували активні методи навчання: дискусії, круглі столи, рольові ігри та психотренінги. Особливу увагу ми приділяли емоційній сфері підлітків. Доречно згадати ще слова Конфуція: “Те, що я чую, я забуваю. Те, що я бачу й чую, я пам’ятаю. Те, що я роблю, я розумію”.

Розробка експериментальної програми з формування інноваційної особистості ґрунтувалась на вирішенні двох проблем: проблеми усунення негативних переживань, наслідків і проблеми моделювання успішної особистості, що і відповідає інноваційній особистості. У формувальному експерименті ми намагались використовувати такі вправи, які надавали можливості:

- навчати школярів прийомам і методам опанування своїм емоційним станом – хвилюваннями, стражданнями, страхами та інше і визначення їх як хибних для людини;
- розширювати функціональні та операційні можливості учня щодо формування необхідних умінь, оптимістично вирішувати власні проблеми;
- підготувати учня до вмінь адекватно оцінювати себе у новому соціальному середовищі – класному колективі.

Перший етап – “Підготовчий”, мета якого полягала у формуванні мотиваційної сфери підлітків до участі в експерименті та підготовки їх до активної позиції у новій соціальній експериментальній групі (3 заняття).

Другий етап – “Проектування оптимістичної позиції у життєдіяльності”, мета якого полягала у подоланні високого рівня тривожності та опануванні прийомами і методами самоконтролю та саморегуляції (7 занять).

В організації формувального експерименту ми надавали особливого значення усвідомленню почуття успішної особистості учня, який готовий сприймати педагогічні впливи будь-якої емоційної модальності, зауваження, незадовільні оцінки його роботи та інше.

Головним завданням корекційної роботи ми визначили готовність учня повірити у свої потенційні можливості і уміння ефективно взаємодіяти у шкільному колективі. Контрольний зріз у експериментальній групі і у контрольній в кінці 2006-2007 навчального року показав позитивні зміни у мотиваційній сфері учнів – підвищився рівень засвоєння навчального матеріалу з 5 % до 8 %. У контрольному класі таких змін ми не змогли виявити. Діагностування за методикою ТШТ також показало зниження рівня тривожності тільки у експериментальній групі, а у контрольній він зріс на 0,34. Позитивні зміни у експериментальній групі спостерігаються і у комунікативній діяльності учнів з усіма учасниками навчального процесу.

Література

1. Абибуллаєва Г.С. Проблеми формування міжособистісних відношень молодих школярів / Професіоналізм педагога (Європейський вибір України). – Ялта: РВВ КГУ, 2005.
2. Батракова С.М. Педагогічні прийоми емоційного впливу на учнів у процесі навчання. – Ярославль, 1987.
3. Буряк В.К. Розвиток Болонського процесу в європейських країнах // Рідна школа. – 2005. – № 8 (907). – С. 6-8.
4. Буряк В.К. Розвиток педагогічної освіти – найважливіша передумова розвитку держави // Вища школа. – 2003. – № 6. – С. 44-57.
5. Гапоненко Л.О. Теорія і практика підготовки студентів до педагогічного спілкування: Монографія. – Дніпропетровськ: Пороги, 1997. – 226 с.
6. Кондрашова Л.В. Гуманізація учебно-воспитательного процесса школы: история, теория, поиски. – Кривой Рог: КГПИ, 1996. – 76 с.
7. Кондрашова Л.В. Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності. – К.: Вища школа, 1987. – 56 с.
8. Крамаренко Г.С. Педагогічні стратегії розвитку інноваційної особистості // Вісник сільської школи. – 2004. – № 11-12. – С. 4-7.
9. Подобєдова Т.Ю. Проектування як педагогічний феномен: методологічні та теоретичні аспекти проблеми // Гуманітарні науки. Науково-практичний журнал, 2004. – № 1.
10. Прищепа П. Адаптація п'ятикласників до середньої школи //

Психолог. – 2005. – № 37-38.

11. Сухомлинський В.О. Вірте в людину. – М.: Молода гвардія, 1970.